

**MODERN ÖRGÜTLERDE YABANCILAŞMA VE KAFKA’NIN “DÖNÜŞÜM” ROMANININ BU
BAĞLAMDA ANALİZİ**

İrem TÜKEL*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı örgüt kavramının modern toplumdaki oluşumunu ve yerini Kafka’nın Dönüşüm romanı üzerinden ortaya çıkarmak, bu örgütsel düzen içinde bireylerin giderek yabancılaşarak yaşamlarına devam ettiği tezini irdelemektir. Dönüşüm sanayileşme süreci ile birlikte giderek yaptığı işe ve kendine yabancılaşan bireyi konu almaktadır. Romanın bu anlamda bir analizi yapılarak modern organizasyonlarda yabancılaşan birey ele alınacaktır. Öncelikle örgüt ve modern örgüt kavramları tanımlanarak, ardından yabancılaşma kavramına vurgu yapılmıştır. Modern toplumda bireyin örgüt içindeki yabancılaşmasının konu edildiği Kafka’nın Dönüşüm romanı da bu anlamda analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuç kısmında ise, modern örgütlerde yabancılaşma kavramıyla ilgili genel bir değerlendirmeye yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Örgüt, Modern Örgütler, Yabancılaşma, Kafka, Dönüşüm

**ALIENATION IN MODERN ORGANIZATIONS AND AN ANALYSIS OF KAFKA’S NOVEL
“METAMORPHOSIS” ON THIS CONTEXT**

ABSTRACT

The main purpose of this study is to mark the formation of organization concept in modern societies and to discuss the thesis about all men are going on an alienation on this disposition. Kafka’s novel which is written on the first half of the 20th century; Metamorphosis is based on the alienation of the ‘organization man’ through the process of industrialization. The novel will be taken in consideration on the issue of alienation in modern societies. As such, first of all the definition of organization and modern organizations will be given and after that the concept of alienation will be discussed through different perspectives of the social scientist, from sociological point of view. Kafka’s Metamorphosis will be analyzed on this matter. At the conclusion part of this study there is a result on the alienation of modern organization.

Key Words: Organizations, Modern Organizations, Alienation, Kafka, Metamorphosis

* Yaşar Üniversitesi Meslek Yüksekokulu Halkla İlişkiler ve Tanıtım Programı, Öğretim Görevlisi.

Örgüt Kavramı

Örgütler, çok farklı disiplinlerin ortak konusunu oluşturmaktadır. İşletme bilimi, yönetim, kamu yönetimi, psikoloji, sosyoloji gibi farklı disiplinler, örgütsel yapıyı, iç mekanizmalarını, dış çevreyle olan ilişkilerini, taşıdıkları değer ve kültür öğelerini, birey ve toplum üzerinde oluşturdukları baskı ve denetimi çözümlemeye çalışmaktadırlar. Farklı disiplinlerce pek çok farklı tanımlanan örgütler, genel olarak belli amaçlara ulaşmak için bir araya gelmiş insanların, karşılıklı işbirliği ve koordinasyon içinde ortak hedeflere yönelik çabalarından oluşan gruplar olarak tanımlanmaktadır.

Allaire ve Firsirotu (1984), örgüt kavramını açıklamaya ilişkin olarak yapılan tanım ve tartışmaları, biyolojik, sosyolojik ve antropolojik temellere dayalı bakış açıları olmak üzere üç başlıkta toplamıştır. Buna göre biyolojik açıdan yaklaşıldığında örgütler, canlı birer varlık olarak tasarlanmakta, bütün örgütlerin belli amaçları olduğu, diğer canlılar gibi yaşamlarını sürdürme amacı güttükleri kabul edilmektedir. Antropolojik açıdan yaklaşıldığında örgütler, adeta bir insan gibi düşünülürken, örgütlerin belli kişilikleri olduğu, belirli ihtiyaçları bulunduğu, tıpkı bir insan gibi bilişsel süreçlere sahip olduğu kabul edilmektedir. Sosyolojik açıdan ise, örgütlerin formal ve informal insan gruplarından oluştuğu, küçük birer toplum oldukları kabul edilmektedir. (Şişman, 2007: 25) Bu çalışmada örgütler özellikle sosyolojik boyutlarıyla ele alınmaktadır.

Örgüt kavramı, değişik şekillerde tanımlanmaktadır. Örneğin, Katz ve Kahn'a (1977: 18) göre örgütler, belli sayıdan oluşan bireylerin, kalıplaşmış ve standart hale gelmiş eylemlerinin bir bileşkesidirler. Barnard (1994), "örgütü, iki veya daha fazla bireyin bilinçli olarak koordine edilmiş etkinliklerinin veya güçlerinin bir sistemi" olarak tanımlamış ve bir örgütün, ortak bir amacı başarmak için aksiyona katkıda bulunmaya gönüllü, birbirleriyle iletişime girebilen bireyler olduğunda ortaya çıktığını öne sürmüştür. Schein (1970) örgütü; "iş ve iş bölümü yapılarak, bir otorite ve sorumluluk hiyerarşisi içinde, ortak amaç ya da amacın gerçekleştirilmesi için bir araya gelen insanların, gerçekleştirdikleri faaliyetlerinin ussal eşgüdümü", Etzioni (1964) "belirli amaçlara ulaşmak için kurulmuş toplumsal birimler", Marc ve Simon (1958) ise, "üyeleri arasında ilişkiden oluşan toplumsal bir yapı" olarak tanımlamışlardır. Örgüt olgusuna büyük önem veren Parsons (1970:75) ise kavramı, bir takım özel amaçları gerçekleştirmek üzere bir araya gelmiş sosyal birimler olarak görmektedir. Örgütleri "bir gruplaşma biçimi" olarak gören Gurvitch ise, diğer gruplardan ayırt edici özelliklere sahip olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, örgütler önceden belirlenmiş ve saptanmış kolektif davranış örüntüleridir. Belirli bir şemaya göre düzenlenmiş, belirli esaslar üzerinde düşünülmüş, tasarlanmış ve merkezi bir şekilde uydurulmuş formlardır. Örgüt, standardize olmuş, kalıplaşmış, rutin hale gelmiş kurallar ve davranışlar bütünüdür. (Çelebi, 1983: 34) Genel olarak ifade etmek gerekirse, örgütler, belli amaçlara ulaşmak için bir araya gelmiş insanların, karşılıklı işbirliği ve koordinasyon içinde ortak hedeflere yönelik çabalarından oluşan gruplar olarak tanımlanabilirler. Örgütleri diğer toplumsal birimlerden ayıran özellik, sosyal yapılarının açık seçik belirlenmiş bir amaca yönelik olarak planlanmış olmasıdır.(Etzioni, 1969; Blau and Scott, 1962). Örgüt üyeleri değişse de onların yerine getirdikleri görevler devam eder. Bu nedenle örgütler, üyeleri gelip geçici olduğu halde sosyal yapılarını koruyabilirler.

Modern Örgütler

Modern toplum örgütlü toplumdur. Modern toplum bir bakıma örgütler/ kurumlar kompleksidir. Ticari örgütler, endüstriyel kuruluşlar, devlet kurumları, hastaneler, cezaevleri, fabrikalar, okullar...vs. modern toplumun temel yapı taşlarını oluşturur, modern bireyin sosyalleşmesine imkan sağlayan mekanlar olarak gündelik hayatta yer alır. Modern çağda örgütler sayesinde hayatımız mekanik, öngörülebilir, hesaplanabilir dolayısıyla denetlenebilir hale gelmektedir. Nasıl ki örgütler, rasyonalite, kuralcılık, hiyerarşi, ikincil ilişkiler, maksimum karlılık vb. ölçülere göre işliyorsa, sosyal hayatımız da giderek bu değerlere göre yapılaşmaktadır. Modern insan, gözünü bu örgütler içine açar ve yine hayatı bu örgütler vasıtasıyla yaşar. İçimize bu kadar sinmiş, doğumdan ölüme kadar bizi çekip çeviren bu yapılar, gün geçtikçe güçlerini ve etkinliklerini arttırmaktadır. Örgütlerin, kendi içinde gizil bir totalitarizmi de barındıran bu hızlı yayılımını pek çok sosyal bilimci (Weber, Merton, Whyte, Goffman, Foucault, Fromm, Ritzer, Sennet), modern bürokratik kurumların birey ve topluma dönük negatif etkilerini ortaya koyarak eleştirmiştir. Genel görüş örgütsel düzenlemelerin yaşamımızı tek düze, rutin, monoton, akıldışı ve depresif semptomlarla tanımlanır hale getirdiğini ileri sürer. Modern örgütler, gelişen işbölümü ve uzmanlaşmanın bir türevi olarak belirmiş ve sadece resmi görevlerin karşılanmasında değil her tür sosyal etkinliğin yerine getirilmesinde de etkin hale gelmiştir. Modern örgütlerde örgüt içi roller, resmi iş ve davranış kuralları biçiminde her mevkiyle ilgili olarak önceden belirlenir ve yaptırımlara bağlanır. Kişinin, kendisine verilen role uygun davranma zorunluluğu vardır. Özellikle biçimsellik gösteren bürokratik örgütlerde rollerin kişilere değil kişilerin rollere uydurulması ilkesi geçerlidir (Atiker, 1995: 189). Kendi bünyelerinde uzman faaliyetler şeklinde yapılan modern örgütlerde temel kıstas, bilgide uzmanlaşma ve bilgi aktarımına bağlılıktır. Modern örgütler, genelde kendi içinde tutarlı ilişkilere, rasyonaliteye, kuralcılığa, hiyerarşiye, dakikliğe, gayrişahsiliğe, yasallığa vb. ölçütlere göre işlemektedir. Resmi olmayan ilişkiler ise, örgütlerin katı rasyonel yapılaşmasına tepki olarak ortaya çıkarlar. Modern örgütler demokratik işleyişe, yeterince açık değildirler. Wolfgang'a göre bunun başlıca nedeni, "hiyerarşinin kaçınılmaz bir biçimde bu örgütlerin yapısını belirlemesi ve böylece sosyal eşitsizliğin biçimsel olarak, yaptırıma bağlı kurallar aracılığıyla örgüt içinde egemenliğini sürdürmesidir, başka bir deyişle bu tür örgütlerde ast-üst ilişkileri geçerli olduğundan yalnızca meslek rolleriyle bağlantılı olsa bile örgüt içinde üstlerin astlar üzerinde denetim ve otoritesi ne kadar yüksek olursa eşitlik ilkesinin gerçekleştirilmesi o kadar engellenir. Diğer taraftan tarihi süreç içinde bakıldığında modern anlamda bürokratik örgütlerin kişi özgürlüğünün artmasını sağladığı ama bununla birlikte yukarıdaki nedenden dolayı bu özgürlüğün belli bir ölçüde sınırlı kaldığı görülür" (Atiker, 1995: 188-189).

Whyte, 'The Organization Man' (Örgüt İnsanı) adlı yapıtıyla modern toplumda bireyin 'örgüt adamı' haline gelişi ve örgütlerin, çalışan birey üzerindeki etkisine, hâkimiyetine odaklanarak değişen toplumsal dinamiklerden etkilenen çalışan insanların yaşadıklarını ortaya koymuştur. Whyte gibi, Argyris de bireyin, örgütsel koza içinde kişisel ve tutumsal değişimler geçirdiği, baskılanım duygusu yaşadığı üzerinde durur. "Personality and Organization" adlı eserinde, birey ile örgütler arasındaki ilişkiye değinen Argyris'e göre, birey özgün yanlarını örgüt içinde gizler, insani ve sosyal özelliklerini sergileyemediğinden yabancılaşır ve kendisini gerçekleştiremez. İşgörenin gereksinimleri ile örgüt arasında uyum eksikliği olur. Birey daha fazla bağımsızlık isterken örgüt ondan bağımlılık ve itaat ister (Davis, 1988:335).

Habermas' a göre modern yaşamın rasyonel ölçüleri, kurumsal yapıları ve bürokrasi, 'yaşam dünyasının kolonileştirilmesi' sorununa neden olur. Bürokratik eylem sistemleri bireyi öylesine tahakkümü altına almıştır ki artık çalışanın gündelik yaşamı rasyonel ve araçsal bir hal almıştır. Birey kendi amaç ve çıkarlarını sistemin amaçları ekseninde biçimlendirme zorunluluğunda bırakılmıştır. Bu doğrultuda, yalnızca buna uygun kültürel değerler ve bireysel kimlikler edinebilirler. (Aytaç,2005:335) Modernizmde bireysellik kişinin kişisel özelliklerini odak noktası haline getirecek yerde, tuhaf bir biçimde sıradanlığı ifade etmektedir (Göktürk ve diğerleri,2006:139). W.H.Whyte 'Örgüt İnsanı ' adlı yapıtında insanın standartlaşmakta olduğunu, insancılığını yitirerek bürokratik aygıtların tutsağına dönüşmekte ve konformizme itilmekte olduğunu göstermiştir (Özkök, 1985:90). İşgörenlerin bağlı oldukları örgütlerde yönetime katılmamaları, örgüt içi faaliyet planlarından, politikalarından habersiz olmaları bireyi dıştan yönetilen bir kişiliğe dönüştürür. Bireyi örgütsel kararların hiçbir aşamasına dahil etmeyen bu tür örgütler için iyi bir işgören olma kriteri talimatlara birebir uymak ve hiçbir şekilde karşı çıkmamaktır (Pars,1982:110).

Farklı sosyal bilimcilerin getirdiği eleştirilere rağmen, modern örgütler karşısında bireyin sanıldığı kadar edilgen bir tutum içinde olup olmadığı üzerinde tartışılması gereken bir konudur. İnsan temelde "hayır" diyebilen bir varlıktır. Koşullar ne olursa olsun, kendi kişiliğine ya da sahip olduğu değerlerine yönelik bir tehdit karşısında savunmaya geçebilme yetisine sahiptir. Günümüz modern çağında iktidarın insandan makineye, örgüte geçmiş olması birey ile bu aygıtlar arasındaki ilişkileri etkilemiştir. Gücü ve hakimiyeti kendisinden bu aygıtlara kaptıran birey/toplum bu kurumsal yapılar karşısında git gide özgürlüğünü de yitirmektedir. Bu noktada yaptığı işten, çalıştığı kurumdan, sahip olduğu statüden uzaklaşan bireyler günümüz modern toplumlarında yabancılaşma olgusuna maruz kalmıştır.

Yabancılaşma Kavramı

Yabancılaşma kavramını ele almadan önce, bu kavramı daha iyi anlayabilmek için anomi ve şeyleşme kavramlarının tanımlanması yararlıdır. 16. ve 17. yüzyıllarda İngiltere'de felsefi ve teolojik yazılarda yer alan anomi kavramı, farklı yaklaşımlarla ele alınıp yapı değişikliğine uğrayarak çağcıl toplumlara ulaşmıştır (Erkal,1999:310). Modern sosyolojide yabancılaşma kavramının kullanımı E.Durkheim ve Simmel'e dayandırılmaktadır. Durkheim'ı izleyen ampirik sosyoloji geleneği yabancılaşmayı 'anomi' durumuyla ilişkilendirir (Aydın ve Emiroğlu, 2003:875). Marksist düşünce geleneği dışında Durkheim-Weber-Simmel tarafından temsil edilen sosyolojik düşünce geleneğine göre modern insan şimdiye dek hiç olmadığı düzeyde kendisine ve topluma yabancılaşmış bir haldedir. Modern insan rasyonalite ve bürokrasi kısıcında geleneksel değerlerle bağını kopararak, her şeye olan güvenini yitirmiş ve inançsız bir hale düşmüştür. Nitekim Weber'e göre toplumsal düzendeki rasyonalizasyon ve formalizasyon eğilimiyle birlikte kişisel ilişkiler azalmakta ve bürokrasinin gücü artmaktadır (Cevizci,1999:908). Dolayısıyla bürokrasi ve rasyonalitenin tahakkümü altındaki çağcıl insan daha çok biçimsel formlar altında derin olmayan ilişkilerle yapay bir dünyada inançlarını yitirmiş bir şekilde kaybolmaktadır.

Anomi (kuralsızlık veya normsuzluk), kuralları geçerliliğini yitirmiş ve herkes tarafından benimsenecek yeni kuralları yaratamamış bir toplumda, bireyleri toplumsal bütüne bağlayan bağların kopması halidir. Bu yaklaşımın önde gelen kuramcısı Merton'a göre kuralsızlık, amaçlara ulaşmaya yönelik uygun araçlar

açısından, bireyin toplumsal yapıya uyum sağlayamamasıdır. Durkheim, "Toplumsal İşbölümü Üzerine" ve "İntihar" adlı çalışmalarında, işbölümündeki verilere göre üç anomi halinden söz etmiştir:

1. Ekonomi dünyasındaki iflasların çoğalması,
2. Ekonomik faaliyetler içinde kabul görmeyen bir işveren - ücretli ilişkisi,
3. Bilimlerdeki aşırı parçalanma ve uzmanlaşmanın işgücüne olumsuz yansımaları.

Yabancılaşma ve anomi kavramlarında, gerek örgüt ve gerekse toplumsal yapının kabul görmeyen kural ve uygulamalarına yönelik bir suçlama söz konusudur. Bununla beraber, yabancılaşmayı birey psikolojisi; anomiyi ise toplumdaki normsuzluk olarak ele alan görüşlere rastlanmaktadır. Marx yabancılaşmayı bireylerin kapitalist toplumdaki durumu olarak ele alırken, Durkheim anomiyi, toplumsal bir olay olarak tanımlamış ve dışardan zorla bireye yüklediği fikrini ileri sürmüştür. Şeyleşme kavramını ilk olarak ele alanlardan biri olan Lukacs' a göre şeyleşme, burjuva toplumunun bütününe kapsayan yapısal ve temel bir olgu olup, gerçek toplumsal ilişkilerin eşyalar arasındaki bir ilişki niteliğinde belirmesi ve algılanmasıdır. Bu anlamda şeyleşme, eşyalar arasındaki ilişkilerin toplumsal ilişkilerin gerçek içeriğini yok ederek farklı bir anlam kazandırarak ortaya sunmasıdır.

Marx, Kapital'de, kapitalist toplumda değişim değerinin, kullanım değeri üzerindeki egemenliğini ve parasal ilişkilerin yüceltilmesi yoluyla insani ilişkilerin ve kullanmadan doğan yararın yok olması olgusunu "Meta Fetişizmi" olarak nitelemiştir. Yabancılaşma (alienation) olgusu, insanlık tarihi kadar eskidir. Toplumlarda ortaya çıkan bunalımların örgüt yapılarında yabancılaşma olgusunu gündeme getirebileceğine ilişkin varsayımlarda bulunan birçok filozof, sosyolog ve psikolog sorunu kavramaya çalışmışlar; ve bunun sonucunda farklı düşünürlerin farklı boyutlardan ele aldığı pek çok yabancılaşma tanımı ortaya çıkmıştır. (Denhardt, 1971: 25-32' den Örs, 1972: 93; Urick, 1970: 7; Victor, 1973: 13; Geyer and Schweitzer, 1976: 190; Kongar, 1979: 464; Alkan ve Ergil, 1980: 106-220; Esin, 1982: 94-106; Tolan, 1983/a; Tolan, 1983/b: 224-316; Aldemir, 1983: 67; Marx, 1986; Başaran, 1991; Kızılcıkel ve Erjem, 1992: 256; Başaran, 1992: 228-229; Ulaş, 2002; Şimşek ve diğerleri, 2003: 235-248; Meszaros, 2004; Yapıcı, 2005; Yabancılaşma, 2006).

Yabancılaşma sosyolojik olarak yorumlandığında var olan toplumsal düzenin tarihsel, ahlaki ve sosyolojik bir eleştirisidir. Kapitalist sistemde insanlar yabancılaşmıştır. Toplulukta kaybolmuşlardır ve bütün yabancılaşmaların kökü ekonomik yabancılaşmadır (Aron, 1986). Kendinden sonraki sosyal bilimcileri de etkileyerek, modern dünyada yabancılaşma tanımının temellerini atan Marx'a göre yabancılaşma süreci, insansal ürünlerin insanı, boyunduruğu altına alan karşıt güçler haline gelmeleri ve bunun sonucu olarak da insanı, insan olmayana dönüştürmelerini içermektedir. Marx'a göre klasik iktisatçılar, kimi zaman kapalı kimi zaman da açık olarak, insani yabancılaşmaya yol açan sosyo-ekonomik süreçler ile politik yapı ve pratikleri meşrulaştırmak suretiyle, toplumda tahakküm edici kurumların sürüp gitmesine katkıda bulunmuşlardır. Marx'ın endüstriyel kapitalist toplumdaki çalışma hayatına dair yaptığı çalışma kritiklerinin en önemlilerinden biri, yabancılaşmanın kapitalist tarz üretim yapan toplumlarda oluştuğunu söylemesidir. Marx'a göre yabancılaşma kapitalist toplumlarda kaçınılmaz evrensel bir olgudur (Edgell, 2006).

Herbert Marcuse, Charles Wright Mills, Melvin Seeman ve Veblen gibi birçok düşünür, Marx sonrası ortamda yabancılaşma olgusu üzerinde durmuşlar ve Marxist yabancılaşma kavramının çağdaş yorumcuları arasında sayılmışlardır. Bunlardan biri olan C. W. Mills, işgörenlerin ellerinden, emekleri sonucunda üretilmiş olan birçok şey geçmesine rağmen, kendilerinin bunları bizzat sahiplenememeleri sonucunda yabancılaşmanın gündeme gelebileceğini ileri sürmüştür.

Çağdaş yaşamın çözümlenmesinde çok kullanılan yabancılaşma kavramı değişik anlamlara gelmektedir. “İnsanın çevresinden, işinden, emeğinin ürününden, kişiliğinden uzaklaşma ya da ayrılma duygusunu dile getiren” bu kavram genel anlamda; "bireyin toplumsal, kültürel ve doğal çevresine olan uyumun azalması, özellikle çevresi üzerindeki denetiminin etkisizleşmesi ve bu denetim ile uyum azalmasının giderek bireyin yalnızlığına ve çaresizliğine yol açması" şeklinde de tanımlanabilmektedir. İnsanın emeği tarafından yaratılan şeyin kendisine yalancı bir öz olarak geri dönme süreci şeklinde görülen yabancılaşma; bireyin üye olduğu toplumdaki uzaklaştırılıp, aynı topluma ve toplumun getirdiği kültüre düşman kılınması olarak da tanımlanabilmektedir. Yabancılaşmada daha çok herhangi bir bireyin kişisel bazda kendinden, değerlerinden, kurumlardan, örgütlerden veya toplumsal oluşumlardan uzaklaşması eylemleri gündeme gelebilmektedir. Yabancılaşma, kavramının temelinde, insanın özünün, yaratıcılık ve etkinliğinin gölgede bırakılması, hatta çarpıtılması, işlevsizleştirilmesi yatmaktadır. Kavram olarak “yabancılaşma” kişinin kendini bütün olarak hissedememesine ve bilincine yönelik bölünmelere yol açan eylemler ve deneyimler olarak ifade edilebilir (Bonjean ve Grimes, 1970: 366). Kişinin kendisini toplumun değerlerinden ve iş çevresinden ayırmış hissetmesi yabancılaşmaya yol açar (Ankony ve Kelley, 1999: 121). Dean (1961: 756) çalışmasında yabancılaşmanın güçsüzlük, izolasyon ve kuralsızlık boyutu arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler tespit etmiştir. Lewis A.Coser (1977) yabancılaşmayı şöyle tanımlamıştır: “Yabancılaşma, insanın kendi yarattığı güçler tarafından yönetildiği ve sonunda kendilerinin yabancı bir güç haline geldiği durumdur”. Coser’e göre, yabancılaşma sonunda yaratılan, yaratıcısının yöneticisi durumuna gelir. Eric Fromm (1995) yabancılaşmayı tanımlarken Marx’a atıfta bulunarak Marx’ın tanımıyla yabancılaşmada insanın dünyayı anlamasında etkin bir role sahip olmadığı ama dünyanın ona yabancı kaldığını vurgulamıştır.

Yabancılaşmayı kendi içinde; “1.Güçsüzlük (insanın geleceğini kendisinin değil, dış etkenlerin, yazgının, şansın ya da kurumların belirlediğini düşünmesi), 2.Anlamsızlık (herhangi bir alanda etkinliğin kavranabilirlik ya da tutarlı bir anlam taşımadığı ya da genel olarak yaşamın amaçsız olduğu düşüncesi), 3.Kuralsızlık (toplumca benimsenmiş davranış kurallarına bağlılık duygusunun yokluğu ve dolayısıyla davranış sapmalarının, güvensizliğin, sınırsız bireysel rekabetin yaygınlaşması), 4.Kültürel yaygınlaşma (toplumdaki yerleşik değerlerden kopma duygusu), 5.Toplumdan yalıtılma (toplumsal ilişkilerden dışlanma ya da yalnız kalma duygusu) ve 6.Kendine yabancılaşma (insanın şu ya da bu şekilde kendi gerçekliğini kavrayamaması)” şeklinde sınıflandıranlar bulunmakla birlikte, en kapsamlı sınıflandırmalardan birisi Seeman’a aittir. Seeman’ın yabancılaşma sınıflandırması; “güçsüzlük, anlamsızlık, kuralsızlık (normsuzluk), toplumsal yalıtım veya tecrit ile kendine yabancılaşma (öz soğuma)” gibi beş değişik tür üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu maddeleri kısaca ele alacak olursak:

Güçsüzlük; Yabancılaşmanın ilk boyutu olan ‘güçsüzlük’ kavramına Marks’ın kapitalist toplumdaki işçilerin koşullarını nitelediği yabancılaşma kuramı kaynaklık eder. Bu bağlamda güçsüzlük; bireyin beklentilerini kontrol etme durumu ile istediği kontrol düzeyi arasındaki çelişkinin/ uyumsuzluğun bireyde yarattığı duygudur (Seeman,1959:784). Güçsüzlük kavramı Marxist görüşe yakın bir kavramdır: işçiler kapitalistlerin karar verme imkanlarını kendi ellerine aldıkları ölçüde, kendi işlerine ve iş vasıtalarına yabancılaşırlar. Kişi kendi iş vasıtalarını elinde bulundurmaktan, bunlara hükmetme gücünden yoksunlaştırıldığı ve bizzat kişinin kendi varlığı bir vasıtaya dönüştüğü için yabancılaşma ortaya çıkmaktadır. Bu silsile (yabancılaşma durumu) aynı zamanda insanın insana yabancılaşması ile birlikte devam eder çünkü insanların bir kısmı vasıtalara hükmederken bir kısmı da vasıta haline gelir (Bilgiseven,1986:302).

Anlamsızlık: Yabancılaşmanın anlamsızlık boyutu, "bireyin neye inanması gerektiğinin belirsiz/ bulanık olması (Seeman,1959:786), kişinin hangi doğrulara, neye inanıp bağlanacağını bilmemesi (Tolan,1981:127) durumudur. Anlamsızlık; "herhangi bir alanda etkinliğin kavranabilir bir mana taşımadığı yaşamın amaçsız olduğu duygusu" na kaynaklık eder (Doğan,1997:30). Eylem ve düşünceleri gerçekleştirmede ya da önemli kararlarda kullanılacak uygun standartları bulma konusunda zorluk çeken bireyin deneyimlerinden, yaşamından anlamsızlık duyması yabancılaşmanın anlamsızlık boyutunu açıklar (Korman,1977:205).

Kuralsızlık (Normsuzluk): Yabancılaşmanın üçüncü boyutu olan ' normsuzluk' Durheim'in 'anomi' kavramından ortaya çıkmıştır (Seeman,1959:787). Bu kavram ayrıca Mertoncu anomiyeye atıfta bulunmaktadır (Tolan,1981:127). Geleneksel kullanımda anomi, bireysel davranışları düzenleyici sosyal normların yıkılışı ya da artık davranışlar üzerinde etkili kuralların olmayışını temsil eder (Seeman,1959:787). Yabancılaşmanın bu boyutu, kişinin belirli amaçlara ulaşma yolunda toplumsal normların dışına çıkan davranışlar göstermesi durumunu temsil eder (Tezcan,2003:165).

Toplumdan Uzaklaşma (İzolasyon, Tecrit): Toplum tarafından yüksek değerde görülen şeylerin birey tarafından değersiz görülmesi ya da düşük değer vermesi durumudur (Bayhan,1997:40). Tezcan (2003:165)'a göre topluma yabancılaşma; toplumun belirlenmiş normlarına ve gayelerine yabancılaşma durumunu yansıtır. Topluma yabancılaşma; kişinin hem sosyal hem de organizasyonel amaçlara/ isteklere kendini kapatması, bunları reddetmesi ve toplumsal kabul konusunda düşük beklentilere sahip olması (Jefferson, 1990:56) ve yaygın toplumsal değerlerin reddedilmesi durumunda ortaya çıkar (Robert,1981:350).

Kendine Yabancılaşma: Seeman kendine yabancılaşma ve güçsüzlük kavramlarını Marxist yabancılaşma kavramını temel alarak oluşturmuştur (Robert,1981:346). Kendine yabancılaşma bireylerin davranışlarına gerçekten kendi değerlerini, ihtiyaçlarını ve arzularını yansıtamaması durumudur (Korman,1977:205). Jefferson (1990:56)' a göre ise kendine yabancılaşma, insanın artık işine ilgi duyamaması, işi ile meşgul olamaması ve kendi fikirlerine, kendi kavrayışlarına yabancı olması durumudur. Kişinin belli bir davranışının geleceğe yönelik beklentileriyle çakışması, kendi varlığına yabancılaşması ile sonuçlanır (Tolan,1981:128).

Modern Örgütlerde Yabancılaşma

Örgütler, önceden belirlenmiş amaçları gerçekleştirmek için bir araya gelmiş insan topluluklarından oluşmakta ve amaç ortaklığı nedeniyle insanlar birbirlerine bağımlı olmaktadır. Ancak örgüt bireyleri git gide kendi yaratmadıkları bir iş dünyasında, başkalarının kurallarını, kararlarını ve fikirlerini benimseyip uygulamak ve uygulatmak durumunda oldukları bir düzende yaşamlarına devam ederler. Bu ortamda işgörenden beklenen davranış, örgüt içinde kendi duygu ve düşüncelerini dışlamak, işe ve ilişkilerine kendinden bir şeyler katmamaktadır.

Modern örgütler, insan kişiliğini ve bireyin davranışını biçimlemede etkin bir role sahiptir. Kurumsal hedeflere varılmak için bireyler bir örnek davranmaya zorlanarak, kurum birey üzerinde saydam bir iktidar oluşturur. Modern örgütte birey, gayrişahsi davranmaya zorlanarak katı bir akılcılık kısılcığında tutulur, yalnızca kendisine uygun görülen görev ve sorumlulukları yerine getirilmesi beklenir. Bu ortamda rasyonalite ve gayrişahsilik esas olduğundan çalışanlar diğer meslektaşlarıyla yeterli samimi ilişkiler kuramazlar. Üstelik de bireyler kendi kendine yeterli olduklarını düşünmeye başlayarak dostluk ve samimi ilişkiler kurmamaya

başlarlar, birbirlerini tanımayan bireyler böylelikle iş ortamına da yabancılaşırlar. Modern örgütlerde amaç “kişisizleştirme”, “yüzlerin silinmesi”, bireysel özerkliğin yok edilmesidir. Kişiler yerine roller ikame edilir, üyeler amaca erişme ya da sorun çözme temelli rollere yönlendirilir. Bürokrasi özelliğini, üyelerinin bireysel niteliklerinden çok sayılardan alır. Bir başka deyişle bürokrasi, kişisellikten sıyrılarak anonim bir karaktere bürünür (Bauman, 1998: 152). Örgütlerdeki hiyerarşik basamaklar yani statü ya da ünvanlar da kendi içinde yabancılık algısı üreten bir özelliğe sahiptir. Çünkü, mevki ve ünvanlar, bireyin gerçek kimliğini ve kişiliğini yansıtmaktan uzaktırlar. Ünvanlar, bireyle çalışma arkadaşları ve diğer sosyal kesimler arasına mesafe koyarak, kişilik ve kimliğini dönüştürmede önemli rol oynamaktadırlar. Bu süreçte bireyin gerçek kişiliği gölgelenmiş, üstü örtülmüştür. O şeftir, müdürdür, sekreterdir, uzmandır, memurdur ya da mühendisdir. Ünvanın niteliği bireyin kişiliğini ya üstün ya da düşük algılamaya itmektedir. Ünvanların dönüştürücü gücü yalnızca kurumsal çerçeve ile sınırlı olmayıp, bireyin benliğini ve toplumsal ilişkiler haritası üzerindeki hareket biçimini de etkilemektedir. Ünvan bireyi mesleki bağlama uygun davranmaya zorlarken, toplum da ünvana biçtiği değer ölçüsünde ünvan sahibinden belirli tutum ve tavır örgüsü beklemektedir. Modern örgütlerdeki işbölümü ve uzmanlaşma da, gerçekte kişinin emeğine yabancılaşmasına, emek hazzını hissetmemesine neden olmakta ve bu tatminsizlik, önemli sosyal, psikolojik ve bürokratik uyumsuzluk sorunu ortaya çıkarmaktadır. Bu olgu aslında, bireyin sadece emeğine yabancılaşmasından ibaret olmayıp, kendisine, yakın çevresi ve toplumuna da yabancılık hissetmesine yol açmaktadır. Bireyin kendi çalışmasının ürününe yabancılaşması ve çalışma ortamına duyduğu soğukluk, onu, bu ortamdaki geri çekilmeye, iş ortamını yadırgamaya, hatta düşmanca duygular beslemeye yöneltir. Bu durum, doğal olarak, bireyin günlük yaşamına, insanı, toplumu, tarihi ve evreni algılamasına etki etmektedir.

Hirschfeld ve Feild (2000: 790) işe yabancılaşmayı çalışmaya karşı alaka göstermemek olarak ifade etmişlerdir. Patrick (1984: 10) işe yabancılaşmayı iş üzerinde algılanandan daha az özgürlük ve kontrol sahibi olmak şeklinde tanımlamıştır. Aiken ve Hage (1966: 497) işe yabancılaşmayı kariyer hedeflerinden uzaklaşma ve profesyonel normlara uyum sağlayamadan oluşan olumsuz duygular olarak ifade etmişlerdir. Pearlın (1962: 315-316) ise işe yabancılaşmayı kişinin yaptığı işe karşı güçsüzlük hissi ve işine karşı hissetmiş olduğu kontrolü kaybetme duygusu olarak tanımlamıştır. Marx’tan modern yazarlara kadar kapitalist toplumun radikal eleştirisini yapanlar, çalışanın işe yabancılaşmasını merkeze almışlardır (Seeman, 1967: 273). Marks’a göre işçilerin yaratıcı yeteneklerini geliştirememeleri işe yabancılaşmalarına yol açmaktadır. Marksist bakış açısından çalışanın işe yabancılaşması endüstriyel kapitalist ekonominin doğal bir sonucudur. Çünkü işçilerin yaptıkları iş üzerinde ve üretimle ilgili herhangi bir kontrolü bulunmamaktadır. Çalışanlar sadece karını maksimum hale getirmek isteyen işverenlerin amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar (Shin, 2000: 9). Marksist teori açısından bakıldığında işe yabancılaşma çalışanın içsel ihtiyaçlarının engellenmesi dolayısı ile yaptığı işten ayrışmasıdır. Marks’a göre işyeri içerisinde yabancılaşma şu koşullarda meydana gelmektedir (Erikson, 1986: 3):

- Çalışanın ürettiği ürünün anlamına ve ürünle ilgili çalışmasına ilişkin bir bağ kuramaması
- Çalışanın üretimine katıldığı ürünün gidişatına ne ölçüde katkı yaptığı konusunda bilinçli olmaması
- Çalışanın hareketlerinin bir dış güç tarafından kontrol edilmesi ve koşullara kendini uyarlaması
- Çalışmanın küçük parçalara ayrılması ve işçinin zekâsını ve yeteneklerini çok sınırlı bir şekilde kullanabilmesine izin verilmesi

Argyris, “Personality and Organization” adlı eserinde, birey ile örgütler arasındaki ilişkiye değinerek; bireyin örgütsel yapı içinde, özgün yanlarını bastırıldığını, sosyal yönünü geliştiremediği ve sonuçta, yabancılaştığını ifade etmektedir. Argyris, bunun, işgörenin gereksinimi ile örgüt arasında uyum eksikliğinden kaynaklandığını savunmaktadır. Bireylerin daha fazla bağımsızlık istemlerine karşın örgüt, onlardan bağımlılık ve itaat istemektedir (Davis, 1988 : 335).

Modern örgütler, maksimum etkinliğe odaklandıklarından, çalışanlar üzerinde güçlü bir denetim ve eşgüdüm mekanizması oluştururlar. Bu süreçte, birey, pek çok yönden örgütsel baskı ve tahakkümü hissetmekte, bunu yaşadığı stres ve bunaltı psikozu ile dışa vurmaktadır. Bu kurumlar içinde birey, katı bir akılcılık kıskacında tutulur, gayrişahsi davranmaya zorlanır, sınırlı görev ve sorumlulukları yerine getirdiğinden kendisini bir bütün olarak ifade edemez. Bu durum benlik temsilinde krizlere, ileri düzeyde yalnızlık ve yabancılaşmaya neden olur. Birey kendi kendine yeter bir noktaya geldiğini düşünerek sosyal ilişki içinde bulunma istek ve arzusunu kaybeder. Rasyonalite ve gayrişahsilik esas olduğundan, çalışanlar diğer meslektaşlarıyla yeterli dostluk ve samimi ilişkiler kuramaz, birbirlerini dahi tanımayarak iş ortamına yabancılaşırlar.

Bürokrasilerin, bireyleri “örgüt insanı” yapma adına büyük sıkıntılara ve baskılara maruz bırakmaları, onlarda önemli fiziki ve ruhsal arazlara (örn. mide ağrıları, ülser, gastrit, bel ve boyun ağrıları, taşikardi, boğazda düğümlenme, kalp yetmezliği, hormonal bozukluk vs.) neden olur. Ayrıca, stres, depresyon ve davranışsal patolojiler de daha sık görülmeye başlar (Valeri-Carry, 1990: 24). Hemen her günkü yoğun iş temposu, işi aksaksız yerine getirme mecburiyeti, işe vaktinde yetişme kaygısı, işyerindeki gözetim/denetim düzeni, yapılan işin sonucunu görememek, örgüt ikliminin katı/otoriter yapısı, aşırı kuralcılık, gayrişahsilik, ileri akılcılık vs. bireyi ruhsal açıdan sıkır, bunaltı psikozu ve depresif semptomlar sergilemesine hız kazandırır.

Weber’in tabiriyle, “büyünün bozulması” ve “kutsalın aramızdan çekilmesi” gibi, eski toplumun bireyi bir arada tutan değer örgüsü artık, kurumların çeşitliliği ve artan güçleriyle önemini yitirir, sabit/kalıcı değer ve yaşam ölçüleri yerle bir olur, sürekli değişim halinde olan yeni değerler var olur. Bunun sonucu olarak da modern toplumda, anlam kaybı, yabancılık algısı, boşluk hissi vs. daha fazla hissedilir. Birey duygusal zenginliğini yitirerek, kâr/maliyet odaklı bir yaşamı sürdürmek durumunda kalır. Sosyal bilimciler, modern bireyin yaşadığı bu trajediyi, büyük ölçüde modernliğe özgü değerler ve bunlardan beslenen kurumsal yapılardan kaynaklandığını ileri sürerler . (Weber, 1993; Riesman, 1961; Ritzer, 2001; Mestroviç, 1999)

Weber “Demir Kafes”

Devlet işlerinin kurallara bağlanması, çalışanlar arasında hiyerarşi, ödül ve ceza sistemi, iş ve işlemlerin yazılı hale gelmesi, dosyalanması gibi birçok unsuru bünyesinde barındıran bürokrasi Weber açısından işin rasyonelleştirilmesidir. Bundan sonra iş ve işleyişin kuralı, süresi, tarzı bilinir olmuştur. Ancak Weber kolaylıklar getiren bu mekanizmanın bir tehlikesinden de bahseder. Bu, bürokrasinin zamanla katı kuralcı bir hal alması ve demir kafese dönüşmesidir. İnsanın çalışma hayatını düzene sokan bürokratik işleyiş Weber’in öngörüsüne göre esas işlevinden saparak insan unsurunun unutulması kural ve mevzuatın önemli hale geldiği bir duruma dönüşecektir. Bu durum günümüzde yoğun bir şekilde yaşanmakta, hayatımızı kolaylaştırsın diye benimsediğimiz kurallar, hayatımızı zorlaştırmakta ve çekilmez hale getirmektedir. Bürokrasi, Weber’in, “akılcılık”, “otorite” ve “demir kafes” ile ilgili düşüncelerinin orta yerinde yer alır. Ona göre, bürokrasi, en yüksek verimlilik derecesine ulaşmayı sağlar ve insanlar üzerinde otorite kurmanın en akılcı yoludur. Bürokrasi

aynı zamanda, akılcı-yasal otoriteyi ve bu otoritenin diğer otorite biçimleri üzerindeki hâkimiyetini ifade eder (Weber, 1993).

Weber bir yandan örgütlerin rasyonel ve ileri bir inşa tarzı olduğunu belirtirken, bir diğer yandan örgütsel akılcılığın ileri noktaya varmasının bireyleri robotlaştırdığını, davranışlarda tek tipleştirmeye götüreceğini belirtir. Örgütün kuralları çerçevesinde yaşamını sürdüren insan, zamanla bu kuralları içselleştirerek günlük yaşamının bir parçası haline getirir. Ve bu noktadan sonra örgütler birey ve toplum için, bir “*demir kafes*” oluşturur. Bireyler bu kafesin dışına çıkamazlar, sınırlı bir alanda, sınırlı davranış kalıpları ile hareket ederler. Yaratıcılık, kendini gerçekleştirme ve özgürlük gibi insani erdemler bürokratik kurallar gereği yok edilir ve zamanla bireyler de bu yetilerinden vazgeçerler. Weber’e göre, bürokrasi yoluyla insan, kendi örgütlenme gücünün kurbanı haline gelecektir (Weber, 1993). Ona göre, akılcılaştırma süreci, yaşamımıza anlam katan insani değerleri dışlayan bir süreçtir ve insan yaşamının en mahrem alanlarına dek uzanır. Giderek, yaşamımızın efendisi haline gelerek, bizi “demir kafes”te tutar (Sugur, 2000: 346). Bu anlamda bürokrasiler, insanları aşırı ölçülerde sınırlayan birer “cezaevi” gibidirler. Bu yapılarda, kurallar, konumlar, hiyerarşiler vs. insanları, olduğundan farklı davranmaya, yeni kişilik ve kimlik edinmeye zorlar. Aşırı rasyonalite zamanla irrasyonelliği getirecek ve toplum akılcılaştırılmış yapılar açısından ibaret hale gelecektir. Bundan kaçış ise mümkün olmayacaktır (Ritzer, 1998: 51). Bu açıdan Weber, modern bürokrasilerin etkin hizmet üretmekle birlikte, neticede bireysel yaratıcılığa yer vermeyen, insani eylemin özerkliğini tehdit eden ve sonuçta kişisel özgürlüğü boğan bir mekanizma olduğunu belirtir. Bürokrasinin katı, değişmez kurallar dünyasında, memurlar insiyatif gösteremeyerek “zombileşir”, insan kendi meydana getirdiği aygıtın aksesuarı haline gelir (Loo-Reijen, 2003: 144).

Genel olarak ifade etmek gerekirse, modern toplumdaki örgütler, toplumun pek çok ihtiyacına hızlı yanıtlar vermekle birlikte, hem çalışanlar hem de genel toplum için bir tür “demir kafes” oluşturmaktadırlar.

Kafka ve Dönüşüm Romanı

Kafka tarafından kaleme alınan “Dönüşüm” 20. yüzyılın en önemli romanlarından biri kabul edilmektedir. *Dönüşüm*’de Kafka kendi yaşamını, toplumun beklentileriyle bu yaşamın nasıl biçimlendiğini ve bu biçimlenmenin ruh dünyasındaki yansımalarını iddialı bir biçimde anlatır. Sade bir dille yazılan eser üç bölümden oluşmaktadır. Bu kısa hikayenin en belirgin özelliklerinden biri, endüstri toplumunda bireyin içinde bulunduğu ortamda kendinden nasıl uzaklaştığını ustaca ortaya koymasındır. Hayatta değer verilen her şeyin bir görüntüden ibaret olması, önceki inançların, geleneklerin farkında olmadan gelişmesi, iyi olanın aslında kötü, güzelin çirkin, kuzeyin güney, siyahın beyaz, şeytanın aziz, azizin şeytan olduğu bu dönüşümün bireyde yansımaları... Birden bire uyanıp var olan değerlerin alt üst olması, kabul edilen dünyanın değişmesi... Dönüşüm işte bunları yaşayan Gregor Samsa’nın hikâyesidir. Eserde güçlü bir toplum eleştirisi yapılmış ve modern toplumda insanın “yabancılaşması” işlenmiştir.

Türkçe’ye ‘Dönüşüm’ adıyla çevrilen romanında işlediği konuyla 20. yüzyılın sanayi sonrası batı toplumunun açmazını ve içine düştüğü yalnızlık ve yabancılaşma süreci çok iyi gözlenerek işlenmektedir. Modern edebiyatın yapıtlarından olan Dönüşüm, Peter Kuper tarafından çizgi roman haline getirilmiş, Moskova’da 1995 yılından 2001 yılına dek tiyatrodaki sergilenmiş ve Rus tiyatrosu ve sinemasının ünlü oyuncusu Yevgeni Mironov oyuncululuğu ile beyaz perdeye aktarılmıştır. Dönüşüm yaşamın kemikleşmiş kurallarına, insan

ilişkilerindeki kalıpsallığa bir başkaldırının öyküsü olarak özetlenebilir. Gregor Samsa'nın, bilincini yitirmeden, sadece görünüşte bir böceğe dönüşmesi, fakat hala kendisi olduğunu bir türlü ailesine ve çevresine anlatamamasının tragedyası olarak edebiyat tarihinde önemli bir yer kaplamaktadır. Dönüşüm'de babasının işlerinin bozulmasıyla yıkılan ailenin tek umudu çalışmakta olan Gregor Samsa'nın bir sabah uyandığında dev bir böcek olmasıyla başlayan aile içindeki sorunlara ve aile bireyleri önündeki aşığılanma ve tiksinti duyguları arasında ortaya çıkan bir var oluş sorununa değinilmektedir. Romanın kahramanı Gregor'un ulaştığı nihai özgürlük bir süpürge ve bir faraş yardımıyla atılmak olmaktadır. Samsa burada hem baba otoritesiyle, hem duygusal yaşamın yok olmasıyla hem de ekonomik sömürü, 'meta fetişizmi' ve onun getirdiği yabancılaşma olgusuyla hesaplaşmaktadır. Dönüşüm, mutsuzluk ve düzenin dayattığı 'meta fetişizmi' karşısında insanın yabancılaşmasının romanıdır.

Kafka, Dönüşüm, Sanayi Toplumu ve Yabancılaşma

"Dünyayla aranızda olan savaşta her zaman dünyanın yanında taraf olun" Kafka

Kafka'nın bütün yapıtlarında birbirinden farklı soyutlamalarla modern toplumun bir sorunsal olarak sürekli yer aldığı, modern hayatın sürekli değışen yüzlerinin negatif bir biçimde temsil edildiğini iddia etmek mümkündür. Adorno'nun Minima Moralia'nın sunuşunda dediğı gibi, "yaşamın en dolaysız hakikatini anlamak isteyen kişi, onun yabancılaşmış biçimini incelemek, bireysel varoluşu en gizli, en gözden ırak noktalarında bile belirleyen nesnel güçleri araştırmak zorundadır"(Adorno,2002:13). Kafka bu açıdan bakıldığında, Adorno'nun "parçalanmış yaşamdan yansımalar" sözüyle ifade ettiğı mikrolojik yaklaşımına karşılık gelen mikroskopik bir bakışla bütün hayat alanlarımıza nüfuz etmiş iktidar ilişkilerini ve insanın şeyleşmesini anlatmaktadır. Bu mikroskop tarzı görmenin sonucu olarak nesnel yabancılaşmaktadır. Bu nedenle Kafka'nın bütün yapıtlarında konunun bütünlüğünden çok ayrıntıların sunumuna bakmak gerekmektedir. Kafka'nın yakaladığı "ayrıntılar" gündelik hayatı tümüyle biçimlendirmeye başlamış yeni bir çağın yaşantısıdır. Ve büyük yıkımların bu küçük "ayrıntılarda" biriktiğini; gündelik hayatın sistemi yeniden ürettiğini, faşizmin ve kitle toplumunun gündelik hayat içinde rasyonalize edildiğini görerek bunu öykülerine yansıtmıştır (<http://www.anarkotopya.com/yazi/kafka%E2%80%99da-modernlik--kursad-kiziltug>). Kafka'nın "Dönüşüm" adlı öyküsü, modern toplumda örgütlerde yabancılaşmanın mükemmel örneklerinden birini sunmaktadır. "Kafka burjuva toplumu ve bu toplumun talepleri karşısında bunalan ve yabancılaşan kişinin nasıl bir böceğe dönüştüğünü betimlemektedir. Bu yaklaşımını patronu karşısındaki çaresizliğinden, ona ne kadar sadık olduğunu kanıtlama çabasından algılanabilmektedir. Otorite ve rutin görevler (yolculuklar ve otellerde konaklamalar biçiminde anlatmaktadır), para kazanma sorumlulukları (para kazanmasının önemi ve bunun dışındaki sevgisizlik de öykü de açıklanmaktadır) ile köşeye sıkışmıştır" (http://www.felsefeekibi.com/forum/forum_posts.asp?TID=38140&PN=1).

Gregor Samsa bir sabah uyandığında kendisini böceğe dönüşmüş olarak bulmaktadır. Ancak yabancılaşma bu dönüşüm değil, böceğe dönüşen Samsa'nın bu haliyle işe nasıl gideceğini düşünmesinde yatmaktadır. Modern kapitalist sanayi toplumları, geçmiş toplumdaki devraldığı bütün toplumsal bölünme ve eşitsizleri (yöneten-yönetilen, erkek-kadın, ebeveyn-çocuk, kafa emeğı-kol emeğı, merkez-çevre) bir iktidar ağı içinde eklemleyerek çoğaltarak, yaymakta, yeni bölünmeler ve iktidar ilişkileri yaratmaktadır. Bu ilişkileri meşrulaştıran söylemler ile hepsini akılcılaştırmak nihayetinde kapitalist sanayi toplumu çerçevesinde yeniden

etkinleştirmektedir. Dolayısıyla, modern toplumda insanla insan arasında yaşanan hangi tekil çatışmadan yola çıkılırsa çıkılsın (örneğin bilim ve toplum ilişkisi, eğitim, disiplin olgusu, eğlence, evlilik, iş yaşantısı gibi), bu çatışmanın dönüp dolaşıp iktidar ilişkilerinin başka tezahürlerine bağlantılandırılmaktadır. “Gregor Samsa’nın böcekleşmeden önce satıcılığını yaptığı firma ya da işyeri, bugün hâlâ bir olgu olarak var olan küçük işletmelerin bir modelini sunmaktadır... Çırağın, çalışanın patronundan, muhasebecisinden hafta sonu kişisel borç alabildiği bir kapitalizm aşamasıdır sunulan. Gregor’un ailesi de patrone borç para almıştır. Batı’da bugün çoktan tarihe karışmış bir dönemdir bu; Kafka’nın Dönüşüm’ü yazdığı yıllarda, hızla tekelci aşamasına doğru evrilen, küçük işletmeleri, firmaları yutan kapitalizmin ön biçimlerinden temsili bir örnek oluşturmaktadır bu firma. Dönüşüm bir dönemin kapanıp yeni bir dönemin başladığı zaman dilimiyle ilgilidir. Kapanan dönem, kişilere bol özgürlük tanıyan liberal ekonomi dönemi, başlayan dönem ise örgütlenmiş tekdüze kapitalizm dönemini belirtmektedir. Gregor’un ailesi ile ilişkisi, tuhaf bir dayanışma ya da kullanma ilişkisine dayanmaktadır. Gregor, bir trenden inip ötekine binerek yaptığı pazarlama yolculuklarının katlanılmaz baskısına, ailesinin, patrona olan borcundan ötürü dayanmak zorundadır. Kafka için aile üyesi, oğul olmak, anlamını kendisinin bilemeyeceği kurallara uymakla mümkündür. Böcekleşmek, bu açıdan kendince bir özgürleşmedir”.

(<http://www.toplumdusmani.net/modules/wfsection/article.php?articleid=31>).

Franz Kafka’nın Dönüşüm adlı eserindeki olaylar ve bütün olarak öykünün kendisi modern toplumla oldukça açık bir şekilde bağdaştırılabilecek niteliktedir. Bugünkü modern aile yaşamında oldukça sık rastlanan özellikler içermektedir. Gregor babasının borçlarını ödeyebilmek için kendi istek ve ihtiyaçlarından fedakârlık yaparak çalışan biridir. Ancak tüm çabalarına rağmen, Gregor ailesi tarafından takdir görmemekte, ve kendi ihtiyaçları hiç düşünülmemektedir. Gregor ancak bir böceğe dönüştükten sonra onun ailenin ekonomik düzenindeki önemi fark edilmektedir. Sonuçta da annesi, babası ve kız kardeşi birlikte çalışmak zorunda kalmışlardır. Bu gerçek dünyada insanların bir değerinin değerini, önemini fark etmediği durumlarla bağdaştırılabilir. Bazen insanlar takdir etmek için çok geç kalmıştır, ancak Kafka’nın öyküsünde daha da acıklı olan Gregor’un hiçbir zaman bu takdiri kazanmamasıdır. Ailesi Gregor’dan utanmaya, onu dışlamaya başlamıştır. Bu tam da gerçek dünyada hastalıklı insanların durumu daha da kötüleştiğe olan durumdur. Başlangıçta insanlar hasta kişi için üzümler ve onunla ilgilenirler. Daha sonraları ise bu hasta insanlar onlara yük olmaya başlar. Bu durum da yine öyküde görülmektedir. Başlangıçta annesi ve kızkardeşi Gregor’un böcekleşmesinden sonra rahat edebilmesi için ona yaşam alanı yaratmaya çalışırken, daha sonra Gregor’un bakımı onlar için bir külfet olmuş ve onunla eskisi gibi ilgilenmemeye başlamışlardır.

Öyküdeki bir diğer önemli nokta da Gregor’un dönüştüğü hayvanın ne olduğudur. Gregor eğer bir kedi ya da köpeğe dönüşseydi belki de ailesi bu kadar tepkili olmayacak, Gregor’dan böylesine nefret etmeyeceklerdi. Çünkü kedi veya köpek insanlara daha sevimli gelen, hatta evlerinde beslemek istedikleri türden bir hayvandır. Ancak bir böcek genellikle tiksindirici, pis ve korkulan, sevilmeyen bir hayvandır ve kimse bir böceğin etrafında olmasını istemez. Bu durum da yine modern toplumda açıkça kendini göstermektedir. Modern dünyada insanlar statü göstergesi nesnelere, varlıklara yanlarında olmaları için yer açarlar. Onları buldukları konumdan aşağı çekecek olan varlıklara yaşamlarında yer vermezler. Bu durum günümüzde insanların dış görünüşleri ile değerlendirilip, özlerine bakılmadan, içlerine bakılmadan, gerçekte ne olduklarına bakılmadan mesleki ünvanları, statüleriyle değerlendirilmeleri ile özdeşleşmektedir. Bu nedenle toplumda birçok insan yanlış anlaşılakta, yanlış değerlendirilmektedir. Ve belki de bu nedenle günümüz modern dünyasında “tüketim kitlelerin afyonudur” anlayışı egemen olmuştur. (Marx’ın “din halkın afyonudur” deyişini tüketim dünyasındaki

bireye atfeden Chuck Palahniuk'un bir saptamasıdır.) Artık bu dünyada var olabilmek, ne kadar tükettiğinle, ne kadar harcadığınla doğru orantılıdır. Toplumda bireyin yeri, konumu, statüsü tükettikleri ile belirlenmekte ve bu tükettiği ürünler sadece bir nesne olmanın çok ötesinde birer anlam kazanmaktadır.

Dönüşümünün ardından Gregor içinde bulunduğu duruma alışmaya çalışmaktadır. Yani çevresine uyum göstermeye çalışmakta, yiyeceklerine, yaşadığı yere alışmaya başlamış hatta bir ölçüde de bundan zevk almaktadır. Bu durumda yine gerçek hayatta aynıdır. Modern insan artık stabil değildir, doğduğu yerde yaşamını sürdüren ve orda ölen insanlar artık çok azalmıştır. Eğitim için, iş için insanlar buldukları yerden farklı yerlere gitmekte, yaşadıkları bu yer değişimi ile birlikte kendileri, hayatları da değişmektedir. Geçen zaman içinde insan bulunduğu koşula adapte olmayı başaran, bulunduğu yere kolayca uyum gösterebilen bir varlıktır. Modern dünyada her insan yaşamının bir döneminde dönüşüm geçirmekte ve bu duruma uyum sağlamaktadır, varlığını devam ettirebilmek için buna mecburdur.

Kafka aslında öyküsü boyunca, temel olarak topluma değişmektedir. Modern dünyanın insanı bir böceğe dönüştürdüğünü ve insan doğasının tamamen bencil olduğunu betimlemeye çalışmaktadır. Böyle bir dünyada insanlar kendileri için fedakarlık yapanı sevip saygı duymaları gerekirken genelde tam tersi olmaktadır. Kendi hayatından fedakarlık yapanlar tıpkı Gregor Samsa gibi daha çok sömürülmeye, değersiz bir varlık gibi algılanmaya mecburdurlar. Kafka ayrıca modern dünyayı eleştirirken, bu dünyada insanların maddi güvence peşinde koşarken, yaşamlarını farkında olmanda dönüştürdüklerini kendilerini bir böceğe çevirdiklerini belirtmektedir. Günün sonunda anlamsız ilişkilerle, birbirine söyleyecek şeyi olmayan insanlarla karşı karşıya kalınmaktadır. Para hayatı zenginleştirmek için, iş ise bireyi tatmin etmek için gerekli bir eylem olması gerekirken modern dünyada bu ikisi insan yaşamını bir böceğin yaşamına dönüştüren etkenler olmaktadır.

Franz Kafka'nın Dönüşüm adlı öyküsü, Kafka'nın içinde yaşadığı çalışma toplumunun acımasız bir betimlemesi olarak görülmektedir. 'Vahşi kapitalizm'in, henüz sosyalist ülkelerin ve kapitalist ülkelerin kendi içlerindeki işçi sınıfı mücadelelerinin baskısıyla 'sosyal devlet' sürecine evrilmediği bir dönemde yaşamlarını sürdürmek için çalışmaktan başka çaresi olmayan insanların durumudur. Feodal yapının yıkıldığı, "para kazanma zorunluluğu"nun, çalışma zorunluluğunun, acımasızca toplumun çoğunluğunun önüne çıktığı, feodal tipteki ailelerin yerini çekirdek aileye bıraktığı, sevgi gibi duyguların çalışma toplumunun sertliği karşısında süpürüldüğü bir dönemdir anlatılan. Kafka, Dönüşüm eserinde, böylesi bir toplumda insanın nasıl bir biçime girdiği, neye dönüştüğüne dair bir portre çizmektedir. Yabancılaşmış bir yaşam, bu zorunlulukların ve yaşama koşullarının kötülüğü, sadece yaşam gereksinimlerini karşılamak dışında bir amacın görülmediği bir toplumun doğal sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Yabancılaşma kavramı Kafka'nın Dönüşüm eserinde temel kavram olarak durmaktadır. Genelde yabancılaşma teorisi Karl Marx ile birlikte anılmaktadır. Marx, yabancılaşmayı, genelde insanın, özelde de işçinin kapitalist toplumdaki durumunu betimlemeye yönelik, bu toplumda insanın nasıl bir varlık olduğuna dair belli bir düşünceyi içerisinde taşıyan bir kavram olarak kullanmaktadır. Karl Marx'a göre kapitalist toplum temelde çıkarları birbirine karşıt olan iki sınıftan oluşmaktadır: Burjuvazi ve proleterya. Bu durum, toplumdaki işbölümüne bağlı olarak, çalışma ve eğlencenin toplumun farklı üyelerinin payına düşmesinin bir sonucudur. Herhangi bir üretim aracına sahip olamayan işçi, yaşamını sürdürmek için emek gücünü satmak zorundadır. Çünkü sahip olduğu biricik güç, kendi emek gücüdür. İşçi, böylece emek gücünü kapitaliste belli bir ücret karşılığı satar. İşçinin emeği bu süreçte kapitalistin emri altındadır. İşçinin emeği artık bilinçli bir etkinlik olmaktan çıkmaktadır; işçi üretimin küçük bir parçasına indirgenir ve emek etkinliği onun kendi egemenliği

altında gerçekleşen bir etkinlik olmaktan çıkmaktadır. Franz Kafka da, Marx'ın betimlediği yabancılaşmış toplumda öyküsünü kaleme almaktadır.

Az çok farklı anlamlarla felsefi (Hegelci, Marksist), psikolojik ve psikiyatrik vokabülere ait olan yabancılaşma (alienation) terimi, genel olarak, insan eseri olan şeylerin (araçlar, etkinlikler, düzenlemeler, vb) onun kontrolü dışına çıkmasını ifade etmektedir. Bu anlamda yabancılaşma özellikle zanaatkâr üretiminden endüstriyel üretime geçiş sürecinde yaşanan bir sürecin ifadesidir. Endüstrileşmeyle birlikte çalışanların teknik evrenle ilişkileri kökten değişmiştir. Endüstriyel üretimle birlikte zanaatkâr, bir fabrika işçisine dönüştüğünde, insanın teknik evrenle ilişkisi değişmektedir. İşçi üretim sürecinin kısa bir anında yer almaktadır ve ne üretim süreci, ne de teknik eşya üzerinde bir bilişsel hakimiyeti vardır. İşçinin yanı sıra giderek tüketici olmaya doğru giden kullanıcı da eşyasına yabancıdır. Onun için eşya düğmelerine bastıkça hareket ettirdiği gizemli bir aygıttır, sırlar dünyasının bir parçasıdır; en küçük bir aksaklıkta bozulan eşyasını bir uzmana, tamirciye götürmeye planlamıştır. Birey denetiminin dışında kalan eşya karşısında yabancıdır, yabancılaşmıştır. (Nuri Bilgin; Sosyal Psikoloji Sözlüğü, syf 421).

Kafka Dönüşüm'de de sanayileşmeyle birlikte bir geçiş süreci yaşayan toplumdaki bireylerin yaşadığı yabancılaşmayı anlatmaktadır. Bu yeni dönemde insan ürettiğine yabancıdır, Kafka bu yabancılaşmayı da Gregor Samsa üzerinden vermektedir. Bir böceğe dönüşen Gregor dönüşümünün ardından hala işini düşünmektedir, işine nasıl gideceği onu endişelendirmektedir. Öte yandan artık bir böcek olmasına rağmen, konuşulanları anlayabilmekte ve bir insanmış gibi duygusal düşüncelere de dalmaktadır. Ancak artık bir insan olmadığı da bir gerçektir, her ne kadar o konuşulanları anlasa da kendini ifade edememektedir, tepkilerini gösterememektedir. Gregor Samsa'nın yaşadığı bu kopukluk modern toplumda bireyin yaşadığı problemlerden en büyüğü olan iletişim eksikliğine vurgu yapmaktadır. Bugün modernizmin getirdikleri ile toplumda bireyler git gide birbirlerinden uzaklaşmakta, fiziksel mesafeler yakınlaşsa da duygusal olarak insanlar birbirlerinden uzaklaşmaktadır. Modern çağda iletişim kanallarının çok daha fazlaşması ve yaygınlaşmasıyla birlikte insanlar arasındaki mesafenin azalacağı beklenirken, aşırı modernliğin bir sonucu olarak bireylerin birbirlerinden git gide uzaklaştığı gözlenmektedir. Yaygınlaşan televizyon ve internet ile aile bireyleri git gide birbirlerine yabancı bir ortamda yaşamakta, duygusal açıdan birbirlerinden uzaklaşmaktadır. Aile içinde yaşanan yabancılaşmanın dışında, modern toplumun açmazlarından biri de sanayileşmenin getirdiği sorumluluklar nedeniyle bireylerin toplumda üzerlerine bazı rolleri almak zorunda kalmaları ve buna uygun davranmak mecburiyeti taşımalarıdır. Gregor Samsa da kendine atfedilen rolü yerine getirmek zorunda olan ve bu durumdan bir türlü kurtulamayan bir karakter olarak öyküde verilmiştir.

Kapitalizmde her türlü duygusal ilişkinin yerini katı çıkar ilişkileri almaktadır. Toplumu birbirine bağlayan sevgi, saygı gibi kavramlar kaybolmakta ya da biçim değiştirmektedir. Bunun sonucu olarak eğer işe yaramayan, bir yarar sağlamayan kardeş de olsa evlat da olsa artık sırtta taşınan bir yük olarak görünmektedir Dönüşüm'de. Gregor Samsa çalışamaz bir hale gelip bir böceğe dönüştükten sonra, artık onun ticari niteliği sona ermektedir. Ailesinin aylıklığının önünde bir engel oluşturmaktadır. Gregor Samsa'da artık sömürülecek bir yan kalmamıştır ve çöpe atılması gerekmektedir. Ama aile, bu yükten kurtulmanın hemen ertesinde yeni bir pazar keşfetmektedir. Kızları Grete onlar için yeni bir ticari nesne, yeni bir pazar alanıdır. Öykü şöyle sonlanmaktadır: "Bay ve Bayan Samsa, son zamanlarda çektiği, onu sararıp solduran bütün eziyetlere ve sıkıntılara rağmen Grete'nin ne kadar da gelişip güzelleştiğini aynı anda fark ettiler. Kızları için artık dürüst, cesur ve efendiden bir koca arama zamanının geldiğini düşündüler." Modern toplumda halen daha yaşamakta olan bir duruma işaret

etmektedir bu son. Ailenin güzel kızı için okulunu bitirdikten sonra sıra evlenmeye gelmektedir. Toplumda kız çocuğuna atfedilen rol iyi bir evlilik yapması, iyi bir eş ve anne olmasıdır. Kafka öyküsünü sonlandırırken belki de gerçek "dönüşümü" geçiren Grete üzerinden sanayi devrimi sonrasında bile yaşanmakta olan kadınların toplumda yaşadıkları yabancılaşmaya gönderme yapmaktadır.

KAYNAKÇA

- ADORNO, W. Theodor (2006), *Eleştiri Toplum Üstüne Yazılar*, Çev.M.Yılmaz Öner., İstanbul: Belge Yayınları
- ARON,Rymond (1989), *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, Çev:Korkmaz Alemdar. Ankara: Bilgi Yayınevi
- ATİKER, Erhan, (1998), *Modernizm ve Kitle Toplumu*, Ankara: Vadi Yayınları.
- AYTAÇ, Ömer (2005), *Modern Bürokratik Kurumlar ve Baskı Düzenleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:15,Sayı:1, s.244-278.
- BARNARD, C. (1994) *The Functions of Executive*. Cambridge:Harward University Press.
- BAŞARAN, İ.Ethem (1982), *Örgütsel Davranış Yönetimi*. Ankara: Sevinç Matbaası
- BAŞARAN, İ.Ethem (2008), *Örgütsel Davranış-İnsanın Üretim Gücü*. Ankara: Siyasal Basın Yayın Dağıtım
- BAUMAN, Zygmunt, (1997), *Özgürlük, Çev. V. Erenus*, İstanbul : Sarmal Yayınevi.
- BAUMAN, Zygmunt, (2001), *Parçalanmış Hayat, Postmodern Ahlak Denemeleri*, Çev. İsmail Türkmen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BAUMAN, Zygmunt (1998), *Sosyolojik Düşünmek*, Çev. A.Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BOTTOMORE,T.B.:Rubel M. (2006), *Marx'ın Sosyolojisi*, Çev. Zuhâl Bilgin,. İstanbul: Chivi yazıları Yayınevi
- CEVİZCİ, Ahmet (1999), *Felsefe Sözlüğü*; Paradigma, İstanbul.
- DAVİS, Keith, (1988), *İşletmelerde İnsan Davranışı Örgütsel Davranış*, İst: İ.Ü.İşletme Fak. Yay.
- DOĞAN, İsmail (1997), *İletişim ve Yabancılaşma*, İmaj Yayınevi, Ankara.
- DOĞAN, İsmail (1998), *Sosyoloji Kavram ve Sorunlar*, Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- EREN, Erol (2000), *Örgütsel Davranış Ve Yönetim Psikolojisi*, Beta Basım, Genişletilmiş 6.Baskı, İstanbul
- ETZİONİ, Amitai (1964), *Modern Organizations*, Prentice- Hall., Englowood Cliffs, New Jersey.
- FOUCAULT, Michel (2000), *Büyük Kapatılma, Çev. Işık Ergüden*, Ferda Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- FOUCAULT, Michels, (1992), *Hapishanenin Doğuşu*, Çev. M.A. Kılıçbay, Ank: İmge Yayınları
- FROMM, Erich (1987), *İtaatsizlik Üzerine Denemeler*, Çev. A. Sayın, İstanbul: Yaprak Yay.
- FROMM, Erich, (1990), *Umut Devrimi*, Çev. Ş.Yeğin, İstanbul: Payel Yayınları.
- FROMM, Erich, (1982), *Sağlıklı Toplum*, Çev. Y.Salman-Z.Tanrısay, İst: Payel Yayınları.
- GANDY, Oscar H., (1989), *The Surveillance Society: Information Technology and Bureaucratic Social Control*, Journal of Communication, 39 (3) Summer.
- GİDDENS, Anthony (2000), *Sosyoloji*, Ank: Ayraç Yayınları
- GÖKTÜRK, İsmail; Günalan, Mustafa (2006), *Modern Ve Geleneksel Değerler Arasında Yabancılaşan İnsan*, Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B:F. Dergisi, sayı:11,s:127-143.
- HABERMAS, Jürgen, (1984), *The Theory of Communicative Action II*, Boston: Beacon Pres.
- HERBERT, T.Theodore (1976), *Dimensions Of Organizational Behavior*, Macmillan Publishing Co.,Inc., New York.
- KASAPOĞLU, Aytül, *Sosyolojik Açından Örgütler* Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 5, 1985
- KESKİN, Ferda, (2003), *Bilginin Arkeologu Michel Foucault*, Kadife Karanlık. 21. Yüzyıl İletişim Çağını Aydınlatan Kuramcılar, (Ed. N. Rigel vd.) İstanbul: Su Yayınları.
- LYON, David (1997), *Elektronik Göz-Gözetim Toplumunun Yükselişi*, İstanbul: Sarmal Yay.

- MARCH, J.G. & SİMON, H.A. (1958). *Organizations*. New York: John Wiley.
- MARCUSE, Herbert, (1997), *Tek Boyutlu İnsan*, Çeviren: Aziz Yardımlı, İstanbul : Idea Yay.
- MESTROVIĆ, Stjepan G., (1999), *Duyguötesi Toplum*, Çev. A.Yılmaz, İst. : Ayrıntı Yay.
- PARSONS, Talcot, "*Social Systems*" *The Sociology of Organizations*, Grusky, O ve Miller, G. (ed.) New York: The Gree Press, 1970
- POLOMA, M. (1993), *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Çev. H. Erbaş, Ank: Gündoğan Yayınları.
- RİTZER, George, (1998), *Toplumun McDonaldlaştırılması*, İstanbul: Ayrıntı Yay.
- RİTZER, George, (2000), *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek*, Çev. Ş.S.Kaya, İst: Ayrıntı Yayınları
- SENNET, Richard, (2002), *Karakter Aşınması, (Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri)*, Çev.B.Yıldırım, İst: Ayrıntı Yayınları.
- SCHEIN, E.H. (1970). *Organizational Psychology*. New Jersey: Prentice-Hall Inc.
- ŞİŞMAN, Mehmet, (2007), *Örgütler ve Kültürler*, Ankara: Pegem Yayıncılık.
- TOLAN, Barlas, (1991), *Toplum Bilimlerine Giriş*, Ankara: Adım Yayıncılık.
- WEBER, Max, (1993), *Sosyoloji Yazıları*, Çev. Taha Parla, İst: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- WHYTE, William, (1956/2004), *The Organization Man, A Generation of Bureaucrats*
- WHYTE, William, (1972), *The Organization Man*, New York: Simon & Schuster
- ZİJDERVELD, Anton, (1985), *Soyut Toplum*, Çev.C.Cerit, İstanbul: Pınar Yayınları.
- <http://www-personal.umd.umich.edu/~ppennock/doc-OrgMan.htm>, 04.05.2011.
- <http://www.toplumdusmani.net/modules/wfsection/article.php?articleid=31>
- <http://www.anarkotopya.com/yazi/kafka%E2%80%99da-modernlik---kursad-kiziltug>
- http://www.felsefeekibi.com/forum/forum_posts.asp?TID=38140&PN=1